

ongelijkheid en vruchtbaarheid in nederland

Henk de Feijter
Michel Korzec

In Nederland is na de tweede wereldoorlog sprake van een zekere inkomensnivellering. Daarover bestaat weinig verschil van mening. De opvattingen over het tempo waarin de nivellering zich voltrekt lopen daarentegen sterk uiteen. Berekningen over inkomensongelijkheid leveren andere resultaten op, al naargelang de grootte die men kiest als indicator van de ongelijkheid, of men inkomens voor of na de belastingheffing beschouwt en ook naargelang men de inkomensverdeling over individuele belastingplichtigen analyseert, over gezinnen of per gezinslid.

Bij het verschil in resultaten dat optreedt als men de verdeling over belastingplichtigen of over gezinnen beschouwt, spelen veranderingen in de gezinsgrootte een rol, of zoals Tinbergen stelt: "Demografische factoren hebben de inkomensverdeling over personen meer verbeterd dan die over gezinnen, vooral in Nederland" (1). Tinbergen werkt deze stelling echter niet verder uit.

In het onderstaande zal worden geprobeerd, om op basis van de beschikbare, zeer onvolledige gegevens, iets te zeggen over het verband tussen de nivellering van inkomens en de veranderingen in de gezinsgrootte, van de verschillende sociaal-economische groepen in Nederland.

Vruchtbaarheidsverschillen tussen diverse groeperingen vormen het object van de differentiele vruchtbaarheidsanalyse waarbij groepen worden onderscheiden naar kenmerken als religie, ras, regio, demografische factoren als huwelijksleeftijd en -duur, enz. Het kenmerk sociaal-economische status is in dit verband het meest relevant.

Het uitgangspunt van het betoog wordt gevormd door de volgende discrepantie in de berekeningen over inkomensongelijkheid en inkomensnivellering in Nederland.

De verhouding tussen het inkomen (na belastingheffing) van de 20% meest verdienende individuele belastingplichtigen en de 20% minst verdienenden bedroeg in 1952 in Nederland 9,8:1. (2). In 1964 was deze verhouding 8,8:1. Op basis van deze berekening zouden we kunnen concluderen dat er in 12 jaar een inkomensnivellering heeft plaatsgevonden van nauwelijks 10%. Met deze snelheid zou het ongeveer 3 generaties (van 27 jaar per generatie) duren, voordat de op deze wijze berekende inkomensongelijkheid in Nederland tot de helft zou zijn teruggebracht.

Indien een andere indicator voor inkomensongelijkheid wordt gekozen, ontstaat een soortgelijk beeld. Zo was de waarde van de Gini-index (3) in Nederland in 1938, 0,48. Deze waarde daalde in 1962 tot 0,44 (4). In dit tempo zou de halvering van de inkomensongelijkheid zich over meer dan 7 generaties van 27 jaar uitstrekken.

Een totaal ander beeld ontstaat indien de ontwikkeling van de verhouding in inkomen per gezinslid in de hoogste en laagste inkomensquintielen wordt geanalyseerd.

In de woorden van Hans van den Doel (die zich baseert op het boek van J. Tinbergen, *Income Distribution*) heet het optimistisch: "Door de belastingen en overheidsuitgaven samen werd de ... (tussen 1946 en 1962)... bestaande inkomensongelijkheid in Nederland teruggebracht van 10,4:1 tot 6,5:1: (5).

Deze verhoudingen komen neer op een halvering van inkomensverschillen, niet binnen 80 of 190 jaar zoals op basis van de voorgaande extrapolaties kon worden gesteld, maar in een tijd van 24 jaar.

De conclusies van Van den Doel lijken op basis van het bovenstaande eerder te voorzichtig dan te optimistisch: "De bekende smalle marges van Den Uyl worden nu in een wijdsere perspectief geplaatst. In een periode van vier jaar verandert er inderdaad maar weinig. Maar in een periode van een halve eeuw verandert er verschrikkelijk veel. Al na één generatie van 25 jaar is de aanvankelijk bestaande inkomensongelijkheid tot de helft teruggebracht" (6).

De verklaring van de nogal forse discrepantie in de twee hierboven gegeven berekeningen over de inkomensnivellering in Nederland moet voornamelijk gezocht worden in de nivellering van de verschillen in de gemiddelde gezinsgrootte tussen de diverse sociaal-economische groepen.

Het verschijnsel van de differentieële vruchtbaarheid naar sociaal-economische status kreeg al vroeg veel aandacht. Zo schreef Sorokin, na een gedetailleerde presentatie van gegevens uit verschillende landen, al in 1927 in *Social Mobility*: "I shall not present other similar data which indicate the same phenomenon, viz., the lower fertility of the upper intraoccupational and interoccupational, economic and social strata compared with that of the lower layers of the population. With all due allowances in regard to the duration of marriage and other conditions, at the present moment this is an ascertained fact typical of all countries of Western civilization" (7).

Het hierboven door Sorokin aangegeven verband tussen maatschappelijke positie en vruchtbaarheidsniveau kunnen we voor een deel ook terugvinden in de gegevens die over Nederland beschikbaar zijn. Uit het materiaal van de volkstelling van 1930 blijkt b.v. dat het gemiddeld aantal levendgeborenen per huwelijk bij volledige vruchtbaarheidsduur, bij bouwvakarbeiders 6,50 bedroeg, terwijl dit aantal in de beroepsgroep van leraren en hoogerleraren slechts 3,22 was (8).

Ook bij vergelijking van andere beroepsgroepen is te constateren dat er sprake is van een negatief verband tussen maatschappelijke positie en vruchtbaarheidsniveau. Hierbij moet wel aangetekend worden dat de beroepsgroepen zoals die in de Nederlandse statistieken voorkomen, niet op een directe wijze gereleerd kunnen worden aan inkomensniveau. Bovendien moet opgemerkt worden dat in gegevens van latere datum de bovengenoemde negatieve correlatie weliswaar blijft bestaan, maar in een gecompliceerdere vorm.

Demografen spreken in dit verband van een U-curve, waarbij binnen de hoogste statusgroepen een positieve correlatie tussen status en gemiddeld kindertal te constateren is. Op basis van het Nederlandse materiaal is dit verband moeilijk te onderzoeken, maar zou het zo zijn dat de negatieve correlatie tussen statuspositie en kindertal niet opgaat voor de top van de stratificatiepyramide, dan betreft het hier toch slechts een gering deel van de Nederlandse bevolking, zodat in het algemeen aan het negatieve verband tussen status en kindertal geen afbreuk wordt gedaan.

In de laatste vijftig jaar hebben zich echter, met name in Nederland, ontwikkelingen voorgedaan die de differentiele vruchtbaarheid m.b.t. sociaal-economische status sterk hebben vermindert en hierdoor de negatieve correlatie tussen statuspositie en gemiddeld kindertal hebben verzwakt (9). Tussen 1930 en 1947 is het gemiddeld kindertal (bij volledige vruchtbaarheidsduur) bij leraren en hoogleraren iets gestegen (met 2%), van 3,22 naar 3,28), terwijl dit getal bij bouwvakkers in dezelfde periode met 27% is gedaald van 6,50 naar 4,72 kinderen (10). Dezelfde tendens naar nivellering van de vruchtbaarheidsverschillen tussen statusgroepen valt op te maken uit de vergelijking van de gegevens van de volkstelling van 1947 met die van de volkstelling van 1960. (11). Uit onderzoekingen (12) betreffende de periode na 1960 kunnen we eveneens concluderen dat er een duidelijke voortzetting van bovengenoemde nivellerings-tendens heeft plaatsgevonden.

Het lijkt zeer plausibel om te veronderstellen dat de hierboven beschreven nivellering van de differentiele fertiliteit van invloed moet zijn op de grootte van de inkomensnivellering die door Hans van den Doel wordt aangehaald. Deze waarde (50% binnen een generatie) is namelijk het resultaat van berekeningen waarin gezinsbudgetten *per capita* worden omgeslagen. Het spreekt vanzelf dat de grootte van gezinnen daarbij van groot belang kan zijn. Welk deel van de discrepantie tussen de verschillende berekeningen over inkomensnivellering, zoals die aan het begin van dit artikel werden gegeven, *precies* aan de bovengenoemde demografische ontwikkeling toegeschreven moet worden, valt, door het vrijwel ontbreken van relevante gegevens, moeilijk te bepalen. Er zijn twee redenen te bedenken waarom er in de Nederlandse demografische literatuur nauwelijks gegevens te vinden zijn over het verband tussen inkomen en kindertal. In de eerste plaats is er het feit dat bij prognoses over fertiliteit in het

verleden, uit het inkomen van gezinnen geen betrouwbare prognoses over de fertiliteit gedaan konden worden (andere factoren zoals godsdienst en woonplaats speelden een veel belangrijker rol). Naast de geringe belangstelling van de Nederlandse demografen voor de relatie tussen inkomen en fertiliteit bestaat er voor het ontbreken van gegevens over deze relatie nog een reden: de geringe bereidheid van Nederlanders om informatie over hun inkomen prijs te geven. In de woorden van H.G. Moors: "Er werd verondersteld, achteraf gezien misschien ten onrechte, dat vragen over inkomen in het kader van de enquête, op bezwaren van de geïnterviewde zouden kunnen stuiten. Het inkomen, scheen sterker het karakter van een taboe te bezitten dan, bijvoorbeeld het anti-conceptief gedrag" (13).

We kunnen niet precies aangeven welk aandeel de nivellering van de differentiele fertiliteit precies heeft in de snelle nivellering van de gezinsinkomens per capita die zich gedurende de laatste generatie in Nederland heeft voorgedaan. Het staat vast dat dit aandeel groot moet zijn, al was het omdat de verandering van de differentiele fertiliteit de meest plausibele van alle mogelijke verklaringen vormt voor de snelle nivellering van de gezinsinkomens. We kunnen op grond van het bovenstaande aangeven waarom het weinig waarschijnlijk is dat dit proces van inkomensnivellering zich zonder meer (dus zonder een inkomenspolitiek die veel sterker dan in het verleden nivellering van inkomens nastreeft) in hetzelfde tempo ook in de toekomst zal voortzetten.

Het proces van nivellering van kindertal tussen de verschillende sociaal-economische groepen heeft in Nederland een punt bereikt waarbij van belangrijke verschillen in vruchtbaarheid eigenlijk geen sprake meer is. De verdeling van de geschatte uiteindelijke vruchtbaarheid over zes sociale beroepsgroepen zag er volgens het Landelijk Onderzoek Geboortepatroon uit 1969 als volgt uit voor de huwelijkscohort van 1958:

1	2 + 3	4	5	6	Nederland (14).
2,62	2,52	2,52	2,39	2,44	2,45

- Sociale beroepsgroep
- 1: bedrijfshoofden in de landbouw
 - 2: overige bedrijfshoofden met personeel
 - 3: overige bedrijfshoofden zonder personeel
 - 4: vrijd beroepen en hogere employé's
 - 5: overige employé's
 - 6: Land- en overige arbeiders.

Slechts indien we zouden aannemen dat de vroegere negatieve correlatie tussen status en kindertal in de nabije toekomst door een sterke positieve correlatie tussen deze variabelen vervangen zou worden, zou een voortzetting van een snelle nivellering van inkomens in Nederland als gevolg van zuiver demografische factoren tot de mogelijkheden behoren. Maar zo'n variant van "demografische transitie" is zeer onwaarschijnlijk omdat de rol van economische factoren bij de bepaling van de gewenste gezinsgrootte steeds kleiner wordt.

Zoals gezegd is het door ontbreken van gegevens moeilijk om het verband tussen inkomensnivellering en nivellering van differentieële fertiliteit exact te beschrijven. Wel kunnen we aan de hand van een eenvoudig model, waarin de ontbrekende numerieke gegevens door "dummy" waarden zijn vervangen, laten zien hoe een discrepantie kan ontstaan die aan het begin van dit artikel werd gesignaleerd, waargij door verschillende manieren van berekening van inkomensnivellering in verschillende mate rekening wordt gehouden met de invloed van de differentieële fertiliteit. In het onderstaande model gaan we uit van een groep inkomens-trekkers die we in drie categorieën indelen: "laag", "midden", "hoog".

In het onderstaande tabel wordt de verandering in de inkomensverdeling weergegeven, zoals die plaats vindt tussen tijdstip 1 en tijdstip 2:

<u>Inkomenscategorie</u>	<u>inkomensverdeling</u>	
	t=1	t=2
"laag" (=60% van alle loontrekkers)	30%	33%
"midden" (=30% v.d. loontrekkers)	35%	37%
"hoog" (=10% v.d. loontrekkers)	35%	30%
Gini-index van ongelijkheid	0,37	0,32

Stel dat er per gezin slechts een inkomenstrekker voorkomt en dat naast de huwelijkspartner in de gezinnen van de verschillende inkomenscategorieën de volgende gemiddelde kindertallen voorkomen op resp. tijdstip 1 en 2:

<u>Inkomenscategorie</u>	<u>aantal kinderen</u>	
	t=1	t=2
"laag"	5	2,5
"midden"	2	2,5
"hoog"	3	2,5

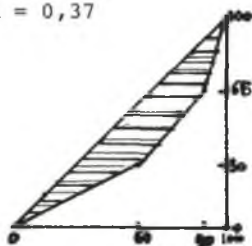
Als met deze extra gegevens t.a.v. de gezinsgrootte, de inkomensverdeling opnieuw wordt bekeken, en nu de verdeling over de inkomensconsumenten per gezin, blijkt dat de verdeling is geworden:

<u>Inkomenscategorie</u>	<u>ink. verdeling</u>
	t=1
"laag" (=71% v.d. inkomensconsumenten)	30%
"midden" (=20% v.d. ink. consumenten)	35%
"hoog" (=9% v.d. ink. consumenten)	35%
Gini-index van ongelijkheid	0,45.

Na de nivellering van de kindertallen over de inkomenscategorieën, wordt de verdeling dezelfde als in de eerste tabel op tijdstip 2, met dezelfde waarde voor de Gini-index, nl. 0,32.

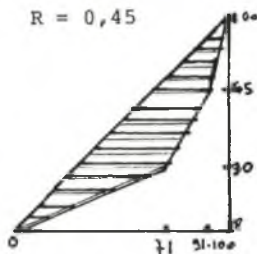
tijdstip 1

$R = 0,37$

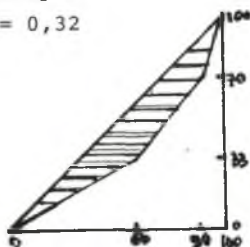
tijdstip 1

$R = 0,45$

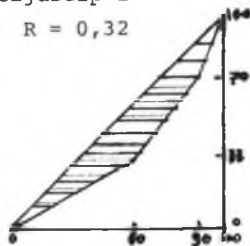
tijdstip 2

$R = 0,32$

tijdstip 2

$R = 0,32$

Volgens de berekening m.b.v. de categorieën inkomens*trekkers* heeft er in de periode tussen tijdstip 1 en tijdstip 2 een verminderint van ongelijkheid plaatsgevonden van ca 10%. Uitgaande van de categorieën inkomens*consumenten*, is de vermindering ca. 3 keer zo groot: 30%. Bekijken we de verandering in de verhouding tussen het gemiddeld inkomen van een inkomensconsument uit de categorie "laag" t.o.v. een inkomensconsument uit de categorie "hoog", dan is de vermindering in ongelijkheid nog sprekender: 40%.

Het bovenstaande model bevat natuurlijk expliciet zowel als impliciet een aantal veronderstellingen die niet werkelijkheidsgetrouw zijn. Expliciet wordt aangenomen dat per gezin één inkomens*trekker* aanwezig is, impliciet wordt o.m. afgezien van invloeden van de leeftijdsverdeling op zowel vruchtbaarheidsniveau als inkomenshoogte per gezin. Door deze afwijkingen van de werkelijkheid is het moeilijk om te stellen dat de veranderingen in de differentiele vruchtbaarheid naar inkomenscategorieën in de realiteit een even grote invloed op de inkomensnivellering hebben uitgeoefend als waarvan sprake is in het bovenstaande model. Toch lijkt de inkomensnivellering in Nederland voor een niet onaanzienlijk deel op rekening te komen van demografische

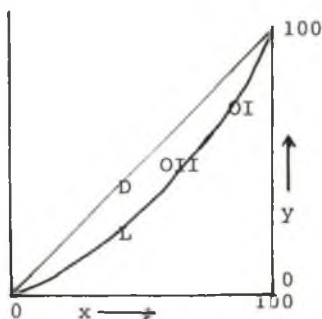
processen m.b.t. de differentiele vruchtbaarheid.

Het is niet waarschijnlijk dat deze processen in de toekomst een even sterke invloed zullen uitoefenen op de inkomensverdeling in Nederland als dat in het verleden het geval was. Een doelgericht onderzoek, gebaseerd op b.v. het materiaal van de Belastingdienst, zou in het verband tussen differentiele vruchtbaarheid en inkomen meer duidelijkheid kunnen brengen (15)

NOTEN

1. J. Tinbergen, *Income Distribution, Analysis and Policies*, Amsterdam, 1975, p. 27.
2. Nota Inkomensverdeling, bijlage 15, Miljoenennota, 1970, p. 10.
3. De Gini-index (R) is gedefinieerd als de verhouding tussen de oppervlaktes O_{II} en O_I in de nevenstaande grafiek. Op de horizontale as (x) is afgebeeld het cumulatieve percentage loontrekkers vanaf de minstverdienenden tot de meestverdienenden. Op de verticale as (y) is afgebeeld de percentage van de totale loonsom die door een cumulatieve percentage loontrekkers wordt verdiend. De functie $y = f(x)$ wordt in de grafiek voorgesteld door de zogenaamde Lorenzcurve (L). Indien alle loontrekkers evenveel verdienen valt deze curve samen met de zogenaamde gelijkheidsdiagonaal (D). De Gini-index is in dat geval gelijk aan 0. Bij een grote ongelijkheid in inkomens nadert de Gini-index de waarde 1.

$$R = \frac{O_{II}}{O_I}$$

4. J. Tinbergen, *idem*, p. 17
5. H. van den Doel, "Tinbergen is de nieuwe Marx", *Haagse Post*, 12.7.1975.
6. *idem*
7. P. Sorokin, *Social Mobility*, Minneapolis, 1927, p. 353.
8. CBS, 12e volkstelling, 31 mei 1947, serie A, dl.4, p. 93.
9. De eertijds hogere vruchtbaarheid bij de lagere economische statusgroepen zou te verklaren zijn door een achterstand die deze groepen hebben op het gebied van kennis m.b.t. anticonceptiva en de geringere mogelijkheid om over deze middelen te beschikken. De laatste jaren wordt deze achterstand echter snel ingelopen. Bovendien blijkt uit onderzoekingen dat verschillen in aantallen gewenste kinderen tussen de verschillende statusgroepen minder worden.

10. CBS, 12e volkstelling, idem, p. 93
11. CBS, 13e algemene volkstelling, 31 mei 1960, dl.6, p. 16.
12. b.v. H.G. Moors, *Child Spacing and Family Size in the Netherlands*, proefschrift, Utrecht, 1974, p. 74.
13. idem, p. 72.
14. *Van Nu tot nu*, H.J. Heeren, Ph. van Praag (red), Utrecht, 1974, p. 135.
15. Een voorbeeld van dergelijk censuswerk is te vinden in een publicatie van het Amerikaanse Bureau of the Census: 1970, *Census of Population, Fertility of Women by Education and Family Income for the United States*.